

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МЕНЖУЛІН

Вадим Ігорович

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МІФА

Спеціальність 09.00.05 -

- історія філософії

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ - 1996

AB 34.854

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник - кандидат філософських наук, доцент
РЕШЕТНИК Михайло Димитрович

Офіційні опоненти:

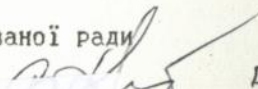
- 1) дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор РОМЕНЕЦЬ В. А.
- 2) кандидат філософських наук ГОЛІЧЕНКО Т. С.

Провідна установа - Національний аграрний університет

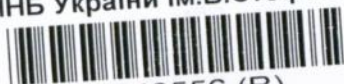
Захист відбудеться 10 червня 1996 року о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01. 01. 06 в Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252001, м. Київ, вул. Володимирська 60, ауд. 330

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "8" Травня 1996р.

Вчений секретар спеціалізованої ради
кандидат філософських наук Діденко В. Ф.

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00740556 (R)

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження процесу трансформації психоаналітичної концепції міфу обумовлена потребою подальшої розробки такої важливої для історико-філософської науки проблеми як генезис психоаналітичної доктрини як такої. Дана робота є спробою історико-філософської реконструкції еволюції уявлень про міфологію, що мала місце у психоаналітичній школі протягом першої декади двадцятого століття. Передбачається визначити спільні риси та особливості, а також провести критичний аналіз міфологічних концепцій усіх головних учасників психоаналітичного руху та надати їм відповідну оцінку. Вирішення питання про характер та результати психоаналітичних пошуків у галузі міфу є актуальним як з історичної точки зору, так і з огляду на сучасний стан науки про міфологію. По-перше, подібне дослідження може суттєво вплинути на розуміння історії психоаналітичної доктрини як такої, а, по-друге, принести значну користь у справі подальшої розробки міфологічної теми в умовах сьогодення. Дане дослідження показує, що наслідком міфологічних штудій була принципова зміна обличчя психоаналізу. Мається на увазі, в першу чергу, поява такої його самобутної модифікації як аналітична психологія К. Г. Юнга. Робота з численними матеріалами з світової міфології допомогла її автору зробити одну із своїх найважливіших інтелектуальних акцій - побудувати систему, в якій зберігається основне досягнення Фрейдівської школи (розуміння міфу як маніфестації глибинних психічних процесів) і в той же час долається її головний недолік - пансексуалізм.

Однак для сучасної науки дуже актуальною є роль, яку

відігравали у цьому процесі інші психоаналітики. Не розглянувши зв'язку, що існував, з одного боку, між цими психоаналітиками та Юнгом, а з іншого - між ними та Фрейдом, важко збагнути сутність епохального протистояння між Фрейдом та Юнгом, протистояння, як вважають деякі історики, двох своєрідних типів міфології. Здається дуже важливим розширити традиційний підхід до аналізу даного конфлікту, згідно з яким Фрейдівський та юнгівський варіанти теорії міфу є відбитками двох різних світоглядів - відповідно просвітницького та романтичного. У сучасній науці на порядку денному стоїть питання про біографічні витoki обох концепцій і про емоційну атмосферу, в якій проходило їх створення.

Але найбільш актуальним є розгляд суто наукових причин розпаду їх недовгого союзу. Окрім розбіжностей особистого та світоглядного характеру конфлікт між цими двома версіями природи міфічного мислення є прикладом конкурентної боротьби двох різновидів інтерпретації - алегоричної та символічної. Саме це - питання про перспективність того чи іншого методу інтерпретації - робить предмет цього дослідження особливо важливим з філософської точки зору і навіть ширше - з точки зору методології гуманітарних наук в цілому. Відомо, що приблизно в той же час, коли у психоаналізі відбувався перехід від алегоричного пояснення (Фрейд) до символічного тлумачення (Юнг), В. Дільтей визнав неможливими претензії психології на роль органона наук про дух. Дільтей вказував на те, що психологію старого типу (пояснювальну) треба замінити новою - описовою - наукою про психічні явища. У тому ж самому (феноменологічному) напрямі

ку рухалась думка Юнга. Збагативши науково-природниче пояснення символічним тлумаченням та феноменологічним описом, він побудував власний, дуже плідний, варіант герменевтики, який відкрив великі перспективи в досягненні численних проявів міфологічного світосприйняття.

Ступінь розробленості проблеми. При написанні роботи авторові довелося працювати з текстами, що належать представникам різних підрозділів гуманітарного знання. Річ у тім, що у XX столітті міфологія була і залишається пріоритетною темою для досліджень не тільки серед філософів (Е. Кассіре́р, А. Лосєв, Я. Голосовкер, М. Поповіч), але також і серед етнологів (Б. Маліновський, Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Ж. Дюмезіль) релігієзнавців (С. Токаре́в), лінгвістів (Р. Якобсон, Р. Барт, В. Пропп, О. Фрейдєнберг) та культурологів (Є. Мелетинський, І. Д'яконов). Знайомство з різноманітними науковими працями, що присвячені вивченню міфології, переконало автора цієї роботи в тому, що психоаналітичній доктрині міфу більшістю дослідників не приділяється достатньої уваги. Є досить невелика група міфологів, що ідейно пов'язані з К. Г. Юнгом (Дж. Кемпбелл, К. Керенії, М. Еліаде, Е. Нойман), але навіть їх значні досягнення у вивченні світової міфології не були сприйняті науковим співтовариством як свідотство перспективності методології, з якої усі вони так чи інакше виходять. Постюнгіанське міфознавство ще й досі залишається невизнаним як цілісне угруповання. Зовсім в іншому положенні знаходиться така науково-дослідницька програма як структурна антропологія. Переважна більшість сучасних фахівців у галузі міфу, як на території колишнього СРСР (йдеться, в першу чергу, про представників так званої "тар-

туської школи"), так і за кордоном, спираються, як правило, на міфологічну теорію, що була створена засновником структуралізму - Клодом Леві-Стросом. Цього автора найчастіше цитують у сучасних працях з міфологічної проблематики (В. Топоров, Є. Мелетинський, І. Д'яконов, Т. Себьок та багато інших). Стосовно самого Леві-Строса, то він з великою повагою ставився до Фрейдівської концепції і практично нічого не знав про юнгівську, але при цьому висловлювався щодо неї негативно (приклад подібного некоректного протиставлення можна знайти у його статті "Структура міфів"). Такий підхід навряд чи може здивувати: по-перше, теорія Юнга близька до концепції первісного мислення Л. Леві-Брюля (одного з головних ідейних антиподів Леві-Строса), а по-друге, Фрейда та Леві-Строса об'єднує редуccionістська установка в інтерпретації міфів. Обидва вони бажають пояснити більш складне і конкретне через просте і абстрактне, обидва пояснюють міф за допомогою зведення його до певних елементарних структур, фактично кажучи, обидва займаються спрощенням міфу, його алегоризацією. Зовсім інший герменевтичний підхід ми знаходимо у Юнга, головною метою якого є не алегоричне звуження смислу, а, навпаки, його символічне розширення - ампліфікація. Тому Юнг і не був сприйнятий Леві-Стросом.

Але поступово ситуація змінюється: окремо взята ідея архетипів колективного несвідомого набуває великої популярності; згодом її стали використовувати і послідовники Леві-Строса, і тому в їх працях все частіше стало згадуватися ім'я Юнга. Однак адекватної оцінки значення психоаналітики міфу тут теж немає. Досить простим було усвідомлення того факту, що Фрейдівська спроба пояснити весь корпус міфо-

логічних матеріалів шляхом їх зведення до "едипового комплексу" є не більш як "дотепна казка" (М. Стєблін-Каменський). Однак цей автор дотримується не менш скептичної точки зору і відносно усіх без винятку послідовників Фрейда, не виключаючи і Юнга. Менш одіозну оцінку психоаналітичної традиції у вивченні міфу ми можемо знайти у І. Д'яконова: в нього є розуміння того, що фрейдівське вчення про міф давало надто однобічне - суто сексуальне - пояснення цього явища, крім того, воно було орієнтовано на психологію окремої особи, в той час як етнографам вже були відомі колективні коріння міфу. Тому, як правильно зазначає Д'яконов, воно, навідміну від концепції Юнга, не мало впливу на науку про міф.

Згадку про те, що учасниками цього руху були не тільки Фрейд та Юнг, а також інші аналітики, такі, наприклад, як Отто Ранк, зустрічаємо у С. Аверінцева. Але і тут увагу зосереджено на протистоянні Фрейда та Юнга, причому ця інтелектуальна боротьба інтерпретується як окремий приклад боротьби відповідно просвітницького та романтичного типів світогляду. Аналізу формування психоаналітичної концепції міфу у Аверінцева теж немає. В цілому позитивну оцінку фрейдівської теорії міфу знаходимо у неофрейдиста Е. Фромма: на його погляд, завдяки фрейдівській теорії тлумачення сновидінь стало можливим більш глибоке розуміння значення міфів. Фромм бачить, що Фрейд однобічно розглядав міф та сновидіння як реалізацію несвідомих антикультурних бажань індивіда і зовсім не визнає того факту, що міфи містять в собі також і стародавню загальнолюдську мудрість. Саме на цьому особливо наполягав Юнг, але Фромм приписує цю редактуру психоаналітики міфу собі. На його думку, Юнг замість того, щоб замінити

фрейдівський сексуальний догматизм синтетичним вченням, сам догматизував протилежний - релігійно-символічний - аспект міфу. Можливо, у працях пізнього Юнга і можна знайти якісь натяки на подібну догматизацію, але, як буде показано в цій роботі, у "Метаморфозах та символах лібідо" Юнг дає чудовий синтез сексуального та релігійно-символічного аспектів інцестуального міфу. Не згадує Фромм і про те, що ідею тлумачити міф про Едипа не сексуально, а через соціальні інстинкти, такі як бажання влади, подав задовго до нього Отто Ранк.

В свою чергу серед істориків, що знаходяться на боці аналітичної психології, є традиція викладати юнгівську теорію міфу базуючись на тих його працях, які були написані після остаточного розриву з Фрейдом (А. Руткевич, Е. Семюелз, Б. Шортер, Ф. Плот та інші). Міфологічна концепція, що міститься у "Метаморфозах та символах лібідо", а також її зв'язок з ідеями ортодоксальних фрейдистів їх не цікавить. Більш уважним до міфологічних пошуків інших психоаналітиків (а не тільки Фрейда та Юнга) є автор книги "Найнебезпечніший метод" - Джон Керр. Він аналізує деякі елементи того процесу, що став головним предметом даного дослідження, такі як: відгук Фрейда на появу праці Рікліна "Здійснення бажань у казках", значення "Міфу про народження героя" Ранка та "Сна і міфу" Абрахама для формування теорії "едипового комплексу", критика Фрейдом релігійно-міфологічного альянсу між Юнгом та Шпільрейн. Цікаві ідеї щодо міфологічної орієнтації Сабіни Шпільрейн знаходимо у книзі О. Еткінда "Ерос неможливого".

Біографічний та метабіографічний аспект полеміки між Фрейдом та Юнгом на ґрунті міфології розробляє у своїй праці

"Юнгівська боротьба з Фрейдом" Джордж Хогенсон. Особливо проблемною виглядає його ідея про біографічні витoki своєрідного ставлення Юнга до інцестуального мотиву. Аналогічні ідеї, але у відношенні причин розриву відносин між Фрейдом та Юнгом, висловлює Дж.Кемпбелл з посиланням на д-ра М.Білінські. Однак наполегливе твердження Хогенсона про те, що у випадку з конфліктом між Фрейдом та Юнгом ми маємо справу тільки з конфліктом двох типів міфології, потребує коректив у вигляді демонстрації явної переваги юнгівської концепції в плані її емпіричного підґрунтя.

Першу загальну оцінку психоаналітичних досліджень у даній галузі, визначення її місця в історії науки про міф, знаходимо вже в праці О.Ранка та Г.Закса "Значення психоаналізу в науках про дух". Висновки про методологічні можливості, що притаманні юнгівській методиці тлумачення міфів, і про наявність певного паралелізму між напрямком, у якому рухались на початку ХХ століття методологія наук про дух та психоаналітична традиція, можна зробити на основі знайомства з роботою В.Дільтея "Описова психологія". Затвердитися у вірогідності юнгівського способу інтерпретації можна за допомогою праць Х.-Г.Гадамера. Аналізу герменевтичних аспектів вчення Фрейда присвячена робота П.Рікьора, якому належить ідея про те, що фрейдизм є "редуктивною інтерпретацією". Вслід за Юнгом, переосмисленням герменевтичної природи символу займається автор "психоаналітичної герменевтики" А.Лоренцер.

Підсумуючи, можна сказати, що хоча міфологічна проблематика знайшла широке висвітлення в філософській, культурологічній, етнографічній та психологічній літературі, але

психоаналітика міфу ще не отримала систематичного аналізу і потрібної оцінки. Але велика значимість вказаних тем вимагає подальших зусиль, спрямованих на їх більш глибоку розробку.

Мета і завдання дисертації. В дисертації ставиться за мету провести історико-критичний аналіз формування психоаналітичної концепції міфу, а також продемонструвати, що вона становить собою невід'ємну частину сучасної науки про міф.

Відповідно до цієї мети визначаються основні завдання дослідження:

- виділення суто міфологічного шару у психоаналітичних розробках і визначення об'єкту даного дослідження;
- зображення сутності психоаналітичної інтерпретації міфологічної спадщини та встановлення причин звернення психоаналізу до цієї проблематики;
- розгляд змін та втрат, яких зазнає класичний варіант психоаналітики міфу у процесі роботи з міфологічною емпірією;
- порівняльний аналіз фрейдівської та юнгівської методик тлумачення міфів і визначення їх перспективності з точки зору методології гуманітарного знання;
- конкретизація історико-філософської картини переходу від фрейдівської теорії до юнгівської за допомогою аналізу біографічних та автобіографічних матеріалів та розгляду психологічних аспектів стосунків між Фрейдом, Юнгом та іншими учасниками психоаналітичного руху.

Теоретичну та методологічну основу дисертаційного дослідження складає класична спадщина філософських, психологічних та соціологічних концепцій міфу та праць сучасних дослідників цієї проблеми (етнологів, культурологів, істо-

риків релігії). При реконструкції процесу формування психоаналітичної концепції міфу автор також спирається на визнані праці з методології історико-філософських досліджень, а також з історії науки.

В даному дослідженні робиться спроба аналізувати спосіб інтерпретації міфу, що був притаманний представникам глибинної психології (спочатку - ортодоксального фрейдизму, а пізніше - аналітичної психології), за допомогою методу іманентної критики. Інакше кажучи, це спроба знайти внутрішню логіку в розвитку уявлень відносно міфології у межах цієї інтелектуальної традиції. Головна увага приділяється внутрішнім протиріччям системи. Послідовне проведення цього принципу викликано, не в останню чергу, обраною джерелознавчою базою.

Цілком природно, щоб іманентній критиці передував об'єктивний виклад фактичного матеріалу (відсутній у літературі), але у зв'язку з тим, що ідеї Юнга та інших представників глибинної психології не завжди мали системне оформлення, в деяких місцях виникає необхідність користуватися методом історичної компіляції, тобто систематизації розрізаних фактів та повідомлень. У дослідженні також використовується біографічний метод, тобто знаходяться паралелі між науковою діяльністю авторів та їх власною біографією. Однією з методологічних засад цієї праці, не дивлячись на її історичний характер, є також орієнтація на сучасний стан науки. Психоаналітика міфу, якщо мати на увазі її подальшу розробку Юнгом та його послідовниками, це не просто класика, це така класика, яка може активно і плідно працювати сьогодні.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі розглянути

3-6-1510

вивчення міфології Фрейдом та його соратниками як цілісне історико-філософське явище. В рамках розробленої концепції отриманні такі нові результати:

- вдається знайти ланку, що була втрачена істориками психоаналізу та науки про міф. Традиційна демонстрація ідейного антогонізму між Фрейдом та Юнгом доповнюється іншою схемою, в якій між Фрейдом та Юнгом існує міст, мимоволі побудований Рікліном, Ранком, Абрахамом та Шпільрейн. У цій схемі на перший план виходить спадкоємність та внутрішнє визрівання змін у розвитку психоаналітичних уявлень про міф. - аргументовано доводиться, що психоаналітика міфу у своєму розвитку пройшла усі ступені, які традиційно проходить наукова парадигма. Так саме як усяка інша парадигма, психоаналітика міфу знала період виникнення (1900-1908 роки: "Тлумачення сновидінь" Фрейда та "Здійснення бажань у казках" Рікліна), період нормальної науки та розв'язування головоломок (з 1908-го по 1910-й: "Міф про народження героя" Ранка, "Сон і міф" Абрахама, "Гамлет та Едип" Джонса), період аномалій та кризи (1911-й рік: "Деструкція як причина становлення" Шпільрейн та перший том "Метаморфоз та символів лібідо" Юнга), період революції та виникнення нової теорії (1912-й рік: другий том "Метаморфоз та символів") і, нарешті, фаза реакції (після 1912-го: "Здобування та упокоєння вогню" Фрейда). Таким чином, наукова революція тут аналізується у зв'язку з еволюцією, що їй передувала.

- автор закінчує дослідження юнгівської концепції міфу перед тим самим пунктом, з якого є традиція його тільки починати - напередодні створення Юнгом поняття архетипів колективного несвідомого. При цьому доводиться, що у Юнга було

як найменше дві рівноцінні концепції міфу (перша з них міститься у "Метаморфозах та символах лібідо", а друга - у працях, що були написані після виникнення теорії архетипів), і робиться спроба привернути увагу до першої з них, що є, на думку автора, незаслужовано забутою.

- окрім виявлення суто наукових подробиць процесу трансформації психоаналітичної парадигми, новацією даної роботи є розгляд особистих стосунків головних дійових осіб в контексті міфологічної проблематики. Особливо вагомі результати виявляються в ході аналізу листування між Фрейдом та Юнгом.

- в результаті дисертаційного дослідження з'являються підстави цілком по-новому оцінити значення психоаналітичного напрямку у вивченні міфології, виявляється принципова обмеженість як таких теорій міфу, що взагалі ігнорують психологічні аспекти, так і тих, що не приділяють їм достатньої уваги.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Розроблена у дисертації концепція, а також результати аналізу літератури із зазначеної проблеми послугують її подальшому вивченню. Головні положення дисертації можуть стати методологічною основою аналізу понятійно-категоріального апарату такої гілки філософського знання як філософія міфології. Результати роботи є важливими для історії сучасної західної філософії і, в першу чергу, для історії психоаналізу. У дисертації формулюються принципи, що мають значення для філософської герменевтики, соціології знання та загальної теорії та методології історико-філософських досліджень. В дисертації також є положення, що стосуються принципових аспектів

методології гуманітарного знання та природознавства.

Апробація результатів дослідження. Робота обговорювалась на засіданні кафедри теорії та історії філософії філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. Основні висновки дисертації та теоретичні положення викладені у публікаціях автора. Практична апробація основних положень дисертації та застосованої аргументації відбулася під час проведення автором спецкурсу "Аналітика міфу" в університеті "Києво-Могилянська Академія" у літньому триместрі 1994-1995 учбового року (14 годин).

Структура роботи. Мета і завдання дослідження визначили структуру роботи, яка складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається доцільність і актуальність теми, окреслюється ступінь її вивченості, а також мета та завдання роботи. Описано джерелознавчу базу дослідження, викладено головні теоретичні та методичні принципи його виконання. Визначено можливість практичного застосування результатів дослідження. Перший розділ - "Міф у полі психоаналітичних досліджень" - присвячений детальному розгляду фаз становлення психоаналітики міфу. За змістом вирішуваних завдань розділ поділяється на три глави. В першій, що отримала назву "Народження концепції: Едип", мова йде про перший етап у розробці проблеми, пов'язаний, в першу чергу, з іменем Фрейда та образом Едипа. Відправним пунктом аналізу служить постановка питання про можливі причини розколу, що мав місце у психоаналітичному русі у 1913-му році у зв'язку з асек-

суальним тлумаченням поняття "лібідо" в книзі Юнга "Метаморфози та символи лібідо". Висувається гіпотеза про те, що однією з головних причин цього кроку були висновки, які Юнг зробив під час роботи з міфологічним матеріалом. Міфологія стала своєрідним критерієм істинності базових положень психоаналізу. Але автор показує, що революційному переосмисленню суті Фрейдизму передував досить довгий період розробки міфологічної проблематики на засадах класичного психоаналізу.

Вперше питання про міфологію Фрейд торкається у "Тлумаченні сновидінь". Для того, щоб пояснити смисл розповсюдженої групи сновидінь про вбивство одного з батьків він залуцає сюжет давньогрецького міфу про царя Едипа. Не дивлячись на те, що Фрейд в цій роботі говорить про міф небагато, тут вже є одне з основних положень психоаналітики міфу - ідея про ідентичну природу снів, невротичних фантазій та міфів. Усі вони є маніфестаціями несвідомого - так вважає Фрейд, і в цьому з ним завжди буде згодним навіть Юнг. Тут же у Фрейда є і перша здогадка про те, що в основі усіх цих феноменів лежить інцестуальний інстинкт. Однак твердження про його виключні "герменевтичні повноваження" тут ще немає, так саме як немає і того ключового терміну, на який пізніше буде спиратися вся Фрейдівська теорія міфу.

Вважається, що ідея едипового комплексу належить тільки Фрейдіві, але в даній роботі показується, що йому тут дуже допомогли міфологічні розробки його колег. Дана робота показує, що між Фрейдом та його учнями в головних питаннях щодо міфології існував певного типу зворотній зв'язок: спочатку Фрейд висував гіпотезу, потім її обґрунтуванням займався хтось із його оточення, і, нарешті, ідея поверталася до го-

лови школи, але вже у вигляді розгорнутої концепції, якій він давав останнє схвалення. Фактично, в "Тлумаченні сновидінь" було висунуто чотири гіпотези: 1)про те, що міф є виконанням сексуальних бажань; 2)про універсальність едипівського сюжету; 3)про те, що у інших міфах інцестуальний мотив підпадає під дію вторинної обробки і тому стає менш помітним і зрозумілим; 4)прикладом подібної вторинної обробки едипівського сюжету є шекспірівський Гамлет. На сексуальному смислі як такому зосередив свою увагу Ріклін. Пошуками числених паралелей до міфу про Едіпа, як вже вказувалося, займався Ранк. Дію вторинної обробки вивчав Абрахам. У своєму "Сні і міфі" він спробував послідовно перенести на міф механізми перекручення, що були сформульовані у "Тлумаченні сновидінь": зміщення, згущення, маскування сексуальних бажань за допомогою символів та інш. Абрахам довів думку Фрейда про подібність діяльності фантазії у снах та міфах до логічного завершення: у нього міф є масовим сновидінням цілого народу. І, нарешті, наявність вторинної обробки у "Гамлеті" взявся продемонструвати Ернст Джонс. У книзі "Гамлет та Едип" (1910), знов таки за допомогою механізмів згущення та зміщення, складний гамлетівський сюжет зводиться до едипівської первосхеми. У Джонса особливо помітна редукціоністська тенденція, що є основним недоліком фрейдистського варіанту психоаналітики міфу. Остаточно подолав алегоричну установку тільки Юнг, але поступово до розуміння символічної природи міфообразів приходили і більш ортодоксальні фрейдисти, такі як О.Ранк та Г.Закс (в роботі 1912-го року "Значення психоаналізу в науках про дух").

В першій главі, поряд з виявом принципових вад фрейдис-

тської парадигми (редукціонізм та пансексуалізм), автор досліджує її головні надбання. По-перше, психоаналіз відвоював у натуралістичного підходу (що панував у минулому столітті) плацдарм для вивчення психологічних витоків міфу, чим зробив науку про міф у справжньому сенсі гуманітарною. Причому пансексуалізм можна вважати своєрідним атавізмом натуралізму. Другим перспективним кроком було висунення гіпотези про несвідоме як єдине джерело сновидінь, міфів та невротичних галюцинацій. Порівняльний метод, що був застосований Ранком, давав можливість перейти від Фрейдівського індивідуалізму до більш універсальних моделей інтерпретації.

Друга глава має назву "Конфлікт інтерпретацій: Прометей". Тут розглядається епопея з тлумаченням міфу про Прометея різними психоаналітиками. Саме у випадку з Прометеем ортодоксальна психоаналітика міфу продемонструвала свої граничні можливості, нашттовхнулася на непереборні труднощі, і, врешті-решт, була змушена відмовитися від одного з своїх центральних постулатів. Спочатку Абрахам у своєму "Сні і міфі" вирішив продемонструвати на прикладі міфу про Прометея специфіку вторинної обробки, якій підлягає міф у процесі свого історичного розвитку. За допомогою цілої низки процедур (досить складних та свавільних з точки зору самого міфу, але цілком послідовних і зрозумілих з точки зору класичного психоаналізу), які детально розглядаються в дисертації, він робить висновки, які ставлять під сумнів всю Фрейдистську методологію тлумачення міфів.

З погляду автора дисертації саме в цьому пункті закінчується одна епоха і починається нова - епоха аналітичної психології. У другій частині "Метаморфоз та символів

лібідо", одразу після глави, в якій Юнг висловлює нове розуміння поняття лібідо, слідує глава з новим - вже не чисто сексуальним - тлумаченням міфу про Прометея. Революційні зміни у психоаналітичній доктрині відбувалися паралельно із формуванням нового бачення міфології. Немає сумніву у взаємному зв'язку цих двох феноменів. Юнг, користуючись досвідом Абрахама, добре розуміє, що у даному міфі не слід шукати сексуальних алегорій. Тут лібідо працює вже у трансформованій, асексуальній формі. На його думку, процес історичної диференціації лібідо веде до утворення психічних феноменів, які, хоча і мають віддалений генетичний зв'язок з сексуальним інстинктом, в теперішній час функціонують зовсім інакше і не підлягають сексуальній інтерпретації. Оскільки Абрахам не уявляв собі, що лібідо може функціонувати в асексуальних формах, він був змушений однозначно пов'язати певні елементи міфу про здобування вогню (тертя та буріння) з статевим актом. Генетична теорія лібідо допомагає Юнгу знайти більш придатний об'єкт витиснення, тобто такий, до якого культура з повним правом могла ставитися негативно: у міфі про Праманту-Прометея забороненим, на думку Юнга, є аутоеротичне ледарство у його головній формі - онанії. Відповідно, міф перестає висловлювати незадоволення культурою і стає її союзником.

Ухвалити подібні "розробки" Фрейд не міг ніяк, але і абрахамівський варіант теж його не задовольняв (чому - зрозуміло з попереднього), і він задумав дати власне тлумачення прометеївського міфу. Після тривалої підготовки з'явилася його стаття "Здобування та підкорення вогню", в якій місце забороненого бажання зайняла гомосексуальність. В ди-

сертациї показується, що для того, щоб відстояти свою точку зору, Фрейд вибирає у міфі тільки ті сюжетні компоненти, які потрібні йому. Але й цього не достатньо. Він застосовує прийом, що був вигаданий ще Отто Ранком, прийом, за допомогою якого можна знайти у будь-якому міфологічному сюжеті бажаний мотив. Цей прийом, що служить легітимації найсвавільнішої інтерпретації, має назву "заміни з протилежним знаком". Але в роботі є доказ того, що навіть це не допомагає Фрейді створити більш-менш вірогідну концепцію Прометейя. Його спроба відстояти свої постулати визнається невдалою, а засоби, за допомогою яких він це робив, некоректними.

Однак і юнгівський Прометей ще не позбавився "родимок" фрейдизму: його варіант інтепретації ще близький до сексуального. Він вже не є сексуальним, але і повною мірою асексуальним його теж вважати не можна. Автор дисертації знаходить підтвердження цієї невизначеності у твердженнях відносно психоаналізу вогню, що належать французському філософові Г. Башлярю. Його одноіменна робота відображує той стан відносної рівноваги, що мав місце в психоаналізі у питанні про сутність прометеївського міфу. Можна сказати, що підсумки боротьби за Прометейя були такі: фрейдизм вже програв, але Юнг ще не переміг.

Третя глава ("Після загибелі: Озіріс") простежує останній акт цієї наукової "драми", в якому Юнг за допомогою нового розуміння інцестуального мотиву остаточно знімає фрейдистську теорію міфу і завершує оформлення своєї власної концепції. В цій главі на першому плані демонстрація того, що більш аутентичні методи інтепретаторської роботи з міфом сприяли позитивному переосмисленню основних принципів пси-

хоаналізу як такого. У "Метаморфозах та символах лібідо" принципово змінюється тип ставлення до міфології. Якщо Фрейдисти за допомогою прикладів із світової міфології лише хотіли розширити поле дії своєї догматичної концепції, то Юнг, навпаки, цікавився власне міфом і був готовий, якщо того вимагатиме міфологічна емпірія, відмовитися від будь-якої теорії. Перед тим як інтерпретувати міф треба його детально розглянути неупередженим поглядом. Психоаналітичне пояснення, на думку Юнга, можливе тільки після феноменологічного опису. Третя глава демонструє переваги подібного підходу. Для того, щоб дійти справжнього розуміння інцестуального мотиву, треба, образно кажучи, "дослухати до кінця" міф, в якому він головним чином зустрічається, треба дати повний звіт про ту групу міфів, аналізом якої займався до цього часу тільки Ранк. Тоді з'ясується, що це міф не тільки про відоме Фрейдистам народження героя, але і про його смерть та відродження. Останні два компоненти біографії міфологічного героя до Юнга ніким з психоаналітиків не розглядалися, однак саме вони дають нагоду зовсім по-новому пояснити сутність міфологічного інцесту.

Життєвий шлях міфічного героя нагадує шлях, який проходить за день сонце: кожного ранку воно народжується з утроби своєї матері (моря, землі) і кожного вечора вмирає, знов поглиблюючись у неї, але тільки з тим, щоб наступного дня віродитися для нового життя. Юнг наводить численні приклади, що переконують в універсальності цієї аналогії (Озіріс, Гільгамеш, Геракл та багато інш.). На цій підставі він робить дуже відповідальний висновок: ідея інцестуального зв'язку не є продуктом біологічних інстинктів, її було вига-

дано людськiстю задля мiфiчного задоволення зовсiм iншого бажання - бажання подолання смертi. Для того, щоб удруге народитися, треба, подiбно до Сонця, знов потрапити до утроби матерi. В цiй фантазiї, як показує Юнг, лiбiдо функцiонує в асексуальнiй формi. Крім того, це колективне уявлення архаїчної людини, яка просто не могла мислити iндивiдуалiзованими поняттями, що є звичними для сучасної людини. Тому фейдiвська iнтерпретацiя iнцесту, що базується на уявленнi про окремого iндивiда, який бажає сексуального зв'язку з своєю власною матер'ю, зовсiм не враховує психологiю архаїчної людини. Замiсть iндивiдуального сексуального бажання тут панує колективний символ безсмертя. В роботi показується, що подiбне розумiння мiфологiчної символiки вiдповiдає вишим стандартам мiфологiчної науки першої половини двадцятого столiття (iдея представникiв французької соцiологiчної школи про колективний характер первiсних уявлень). Якщо Озiрису довелося пiсля своєї смертi вiдродитися в образi свого сина Гора, то для психоаналiза подiбною символiчною смертю з наступним вiдродженням у формi аналітичної психологiї було вивчення героїчної мiфологiї.

В дослiдженнi демонструється, що Юнг був не єдиним, хто досить швидко зрозумiв необхiднiсть змiщення психоаналiтичного дискурсу з едипiвської логiки у принципово iншу логiку - логiку Дiонiса та Озiрiса, тобто з логiки народження та дитинства у логiку смертi та вiдродження. У цiй главi розглядається мiфологiчна пiдоснова найбільш значної танатологiчної концепцiї того часу, що належала Сабiнi Шпiльрейн. Автор працi "Деструкцiя як причина становлення" наближалася до осягнення мiстичного смислу смертi та нового народження в

першу чергу шляхом аналізу міфологічних елементів ніцшевського "Заратустри". Крім того, у дисертації досліджується те, як в її системі функціонують інші міфологічні сюжети (легенди про Зігфріда, Летючого Голандця, князя Олега та інш.). У дисертації також відзначається, що інтуїції Сабіни Шпільрейн у деяких аспектах випередили відкриття Юнга (йдеться про передбачення нею головного поняття його майбутньої концепції міфу - поняття архетипів колективного несвідомого).

У другому розділі дисертації - "Міф у контексті біографій психоаналітиків" - історико-філософські висновки, що були зроблені на підставі аналізу наукових праць учасників психоаналітичного руху, конкретизуються шляхом залучення до розгляду важливих позанаукових матеріалів. У самому початку цього розділу наводяться цитати, з яких видно, що ідея пов'язати біографічне дослідження з міфологічним належить самім учасникам аналізуємого процесу. Автор дисертації дотримується погляду, згідно з яким будь-яка психоаналітична інтерпретація багато говорить про міф, яким живе сам інтерпретатор. Таким чином, стає можливим проведення психологічного аналізу становлення самого психоаналізу. Основним носієм інформації з цього питання є тексти листів, що належать Фрейду та Юнгу. Їх листування відображує основні фази і демонструє психологічний фон становлення психоаналітичної концепції міфу. Ось якою є загальна схема розвитку подій: зародження інтересу до міфологічної проблематики, взаємна радість від перших "підтверджень" істинності теорії, хвилювання, що було викликано раптовим недостатнім розумінням, спроби відновити колишню згоду, і, нарешті, визнання немож-

ливості останньої.

У дисертації показується як спочатку Юнг робив все для того, щоб обгрунтувати Фрейдівську гіпотезу про едипів комплекс як головну причину усіх міфологічних утворень. Для цього він був змушений користуватися герменевтичними штампами школи Фрейда, тобто шукати у інших міфах всілякі перекручення та врешті-решт знаходити в них едипівський зміст. На перших етапах спілкування Юнг брався за подальшу розробку усіх без виключення міфологічних інтуїцій вчителя. Однак в даному розділі показується, що стиль роботи Юнга ("в усьому дійти до самої суті") неминуче вів до критичного переосмислення цих ідей. Фрейд одразу помітив цю неприємну для себе тенденцію і почав відговорювати Юнга від фундаментальних зайнятій міфологією, але Юнг не погодився, і з цього приводу між двома психоаналітиками відбувся конфлікт. Фрейд був змушений дозволити Юнгові продовжити його пошуки, хоча і не забув натякнути при цьому, що романтичне захоплення останнього міфом не відповідає стандартам поведінки психоаналітика. В роботі показується, що відлуння збентеження, яке викликало у Юнга це суворе антиміфологічне попередження, можна знайти навіть у другому томі "Метаморфоз та символів лібідо".

Після цього епізоду у стосунках між Фрейдом та Юнгом нібито відновлюється колишня ідилія, а власне міфологія знов опиняється на порядку денному у зв'язку із обговоренням книги Фрейда про Леонардо да Вінчі. В дисертації розглядаються причини несподівано сильного захоплення Юнга Фрейдівським "Леонардо". Автору цієї роботи здається, такою причиною була оригінальна методика, за якою працював Фрейд: Юнгові мог-

ло сподобатися прилучення міфології до вивчення біографічних фактів. Це цілком відповідало його науковим прихильностям. Але є інша гіпотеза, згідно з якою Юнг побачив в долі Леонардо свій власний міф, фрагмент свого власного інфантильного досвіду. На думку автора цієї концепції - Джорджа Хогенсона - у житті Юнга мала місце ситуація, що була дуже подібною до тієї, про яку розповідає Фрейд: дві матері у Леонардо та подвійний образ матері у Юнга. У дисертації аналізуються як сильні так і слабкі сторони гіпотези Хогенсона. Основним аргументом проти неї є фрагмент із юнгівської статті 1935-го року "Поняття колективного несвідомого", у якій, між іншим, згадується і про Фрейдівського Леонардо. Тут немає ніякого захоплення, Юнг лише повторює, що у психобіографічних дослідженнях можна і навіть треба використовувати міфологічні матеріали, але в той же час він рішуче висловлюється проти зрівнювання таких універсальї людського досвіду як міфи із такими їх проявленнями як факти індивідуального життя. Ідея подвійного народження є архетиповою, позачасовою та колективною схемою, досить автономною від конкретних біографічних обставин. Юнгівський аналіз дитячої фантазії Леонардо про коршака також демонструє його принципову незгоду з Фрейдом у питанні про співвідношення індивідуального та колективного шарів у спогадах Леонардо.

Наступною міфологічною темою, що з'являється у листуванні Фрейда з Юнгом є мотив братів-близнюків. Цей епізод цікавий тим, що тут вже Фрейд пропонує пояснення, яке спирається не на традиційні для психоаналіза онтогенетичні фактори, а на філогенез. Юнг визнав подібні, як він казав, "філогенетичні ремінісценції" дуже плідними і пізніше розви-

нув цю ідею у концепції архетипів колективного несвідомого. У дослідженні підкреслюється той факт, що ця творча взаємодія між Фрейдом та Юнгом мала місце у зв'язку з обговоренням міфологічного матеріалу. Але це був останній зліт у їх співпраці. Після знайомства з першим томом "Метаморфоз та символів лібідо" Фрейд пише про незадовільність юнгівського методу роботи з міфологією і говорить про свою техніку як про єдиний можливий шлях до розуміння прихованого смислу міфів (таким смислом, зрозуміло, можуть бути лише сексуальні аномалії, а технікою - славнозвісна "заміна з протилежним знаком"). В заявах Фрейда все більш помітною стає іронія (за якою сховане глибоке розчарування) по відношенню до свого колишнього спадкоємця. Цю іронію можна знайти у його тлумаченні біблейського міфу про вигнання з раю. В дисертації також показується, що Фрейд дуже добре зрозумів, що випадок з Юнгом не є окремим. У психоаналітичній школі сформувалася своєрідна "проміфологічна партія" (Юнг - Шпільрейн), проти якої він написав спеціальний памфлет під назвою "Великою є Діана Ефеська". Іронія - це єдина зброя, яка залишалася у Фрейда, оскільки усі наукові аргументи (а з ними і наукове майбутнє) були на боці Юнга. На цьому стосунки між ним та Юнгом були вичерпані, а з ними вичерпується і тема дисертаційного дослідження.

У висновках автор окреслює проблеми, дослідження котрих, виходячи за рамки теми дисертації, вдалося б плідним. Однією з цих проблем є притаманний юнгівському методу елемент філософського критицизму. Висувається пропозиція назвати юнгівське вивчення міфологічного шару людського духу "критикою темного розуму". Своїм вченням про апіорні струк-

тури несвідомого ("первісні образи", а пізніше - архетипи) Юнг доповнив критику чистого розуму (свідомості) критикою темного розуму (несвідомого), і таким чином зробив у галузі наук про дух методологічну революцію, подібну до тієї, яку Кант зробив для наук про природу. Ця ідея може бути темою окремого дослідження, яке б ґрунтувалось, в першу чергу, вже на джерелах, що належать до наступного періоду в розвитку юнгівської думки.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Післямова до статті Е.Кассіра "Иудаизм и современные политические мифы" // Новый круг.- 1992.- №2. - 0,1 д. а.

2. До психоаналітичного тлумачення міфа про Прометея // Філософська і соціологічна думка.- 1993.- №7-8.- 0,5 д. а.

3. Аналитическая психология: ее теория на практике // Передмова до книги: К.Г.Юнг, Тэвистокские лекции.- К.: Синто, 1995.- с. I-VII. - 0,5 д. а.

4. Mitologiczna rewolucja w psychoanalizie // Socjologia Wiedzy i Jej wrogowie.- Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1995.- s.193-214.- 1 д. а.

* * * * *

Menzhulin V. I. The Transformation of the Psychoanalytical Conception of Myth. A dissertation thesis for Candidate of Sciences degree in philosophy. Speciality - 09.00.05 - History of Philosophy. National University named after Taras Shevchenko, Kiev, 1996.

The thesis deals with philosophical analysis of the

transformation of the psychoanalytical conception of myth during the first ten years of 20th century. The scientific importance and the theoretical essence of the conflict between Freudian theory of myth and Jungian one is to be defended. The research is based on the main historical and theoretical materials on this problem and explicates the peculiarity of psychoanalytical understanding of myth.

Менжулин В. И. Трансформация психоаналитической концепции мифа. Диссертация является рукописью на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности - история философии. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Защищается рукопись диссертации, посвященной философскому анализу трансформации психоаналитической концепции мифа в рамках классического психоанализа. Установлена научная значимость и теоретическая суть конфликта между двумя психоаналитическими концепциями мифа -- Фрейдовской и юнговской. Анализируются основные материалы, касающиеся мифологических разработок других представителей психоаналитической традиции, определяется специфика психоаналитического понимания мифа.

Ключові слова: психоаналіз, міфологія, символізм, несвідоме.

446568

1/В 34854

АВ 34.854

Підп. до друку 22.04.96 Формат 60×84¹/₁₆. Папір друк. № 1.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,0. Умовн. фарбо-відб. 1,0.
Облік.-вид. арк. 1,0. Тираж 100. Зам. № 6-1570.

Фірма «ВІПОЛ».
252151, Київ, вул. Волинська, 60.